

Животни пут професора Станка Мандића (1915-1987) и његови значајни пројекти за Београд

ДЕЈАН В. МИЛИВОЈЕВИЋ, Академија струковних студија Западна Србија,

Одсек Ужице, Ужице

ORCID: 0009-0008-5137-4797

Прегледни рад

UDC: 72.071.1:929 Мандић С.

DOI: 10.5937/tehnika2602121M

Архитекта Станко Мандић (Призрен 1915 – Београд 1987) је деловао у периоду (1938-1986) године. Био је значајан и оригиналан стваралац своје епохе. Његов животни пут обилује интересантним догађањима попут постдипломских студија у Риму (1939-1940) или периода заробљеништва у Offenburgi (1941-1942). Сусрет са Римом свакако је оставио значајне трагове за његов каснији професионални живот. Боравак у Offenburgi и предавања на логорском универзитету су од посебног значаја. Читајући сачуване белешке тих предавања имамо увид у ширину његовог образовања и увид у његове ставове о историји архитектуре и о модерној архитектури. Радни век провео је у Београду радећи с почетка (1945-1955) као урбаниста и архитекта-две области које он у пракси није одвајао-а потом као наставник универзитета на којем је прошао сва звања. Бавио се обликовно, функционално архитектонски и урбанистички комплексним и физички великим пројектима од којих је неке реализовао у целини, поједине делимично, док је највећи број њих остао на нивоу урбанистичких студија. У овом раду подсећамо на његове визионарске и смеле пројекте рађене за Београд, град у којем је провео највећи део живота, али и град у којем је најмање реализовао. На крају можемо да закључимо да је архитекта Станко Мандић веровао у потенцијал друштвене свести и у пресудну улогу архитектуре и урбанизма при реконструкцији и грађењу градова Југославије и Србије. Рад се састоји из неколико целина: 1)општи и мање познати биографски подаци, 2)белешке о градовима који су обележили живот Станка Мандића, 3)прикази репрезентативне пројектне делатности за Београд 4) закључак.

Кључне речи: Станко Мандић, урбана реконструкција, Нови Београд, јавни простори, Београд

1. УВОД

Друштвени и историјски миље деловања архитекте Станка Мандића

Градитељска епоха друге Југославије је хетерогеног састава. У самом почетку постојања државе и под њеним инструкцијама свет стваралаштва поистовећен је са идеологијом социјалистичког реализма (1945 - 1948).

Период је трајао врло кратко. Други период је далеко хетерогенији и обележен различитим либерарнијим схватањима. Према аутору професору др Милошу Перовићу, од педесетих до среди-

дине осамдесетих на архитектонској сцени владао је социјалистички естетизам¹ [1].

Преломни догађаји у архитектури који су довели до ове друге фазе десили су се 1950. године после Дубровачког саветовања урбаниста ФНРЈ. Генерални закључак саветовања био је да се прихвата документ Атинска повеља као основ за парадигму социјалистичког града [2].

Суштинско разумевање Повеље као и заузимање критичког става према њој било је могуће у интелектуалним круговима: расправе о естетици, урбаној морфологији, историји града, изнеле су низ резултата у физичком простору у делима архитеката Ивана Антића, Богдана Богдановића,

Адреса аутора: Дејан Миливојевић, Академија струковних студија Западна Србије, Одсек Ужице, Ужице, Трг Светог Саве 34

e mail milivojevic.dejan3@gmail.com

Рад примљен: 26.05.2025.

Рад прихваћен: 02.11.2025.

¹ Социјалистички естетизам је прихваћена кованка која се суштински односи на период уметничког стваралаштва у СФРЈ. Она обухвата и стваралаштво у архитектури. Можда би, да парафразирамо Шувачковића, јасније било користити дескрипцију модернизам у социјалистичким условима СФРЈ.

Михаила Митровића² а по нашем мишљењу и Станка Мандића као и неких других. Предмет интересовања споменутих аутора био је и позитиван и негативан значај суштине Атинске повеље и модерне архитектуре, затим и значај опште историје архитектуре као и феномен социјалистичког друштва. Они су кроз своју теорију и праксу деловали у контексту сопствених уметничких и инжењерских пракси: аутономно и оригинално. Савремени погледи на тај период критички разматрају околности које су довеле до естетски позитивних промена у схватању односа између индивидуалних хтења архитеката и тоталитарне партијске идеје о сопственом путу у социјализам. Тако се износи сумња да ли је тај напредак био на боље или само на лепше [3]. Потребно је истаћи да је веома важно сведочанство о том времену изнео архитекта Алексеј Бркић у књизи *Знакови у камену*. То дело је драгоценост за професију обзиром да слојеве опуса стваралаштва значајних српских архитеката разматра у периоду (1930-1977) кроз три ремоделације истичући стваралачке домете без реферисања на разнолике импликације политичког фактора. Тиме је његов преглед остао искључиво везан за архитектуру и као такав од посебног значаја за овај рад [4].

2. БИОГРАФСКИ ПОДАЦИ

Станко Мандић родио се 16.02.1915. године у Призрену у трговачкој породици. Умро је у Београду 1987. године; његову најужу породицу чинили су супруга Јелена и син Крста. По питању националности увек се у документима изјашњавао као Југословен. Ради студија Станко Мандић се 1933. године сели у Београд, који ће од тада бити његово основно пребивалиште. Поводом одлуке да студира архитектуру попунио је упитник Универзитета у којем је истакао да га интересују сликарство, вајарство, цртеж, и да се тиме, по свом сопственом нахођењу, бавио у слободном времену као средњошколац. Истакао је да даје предност самосталном раду који подразумева извесну изолацију и мир. Истакао је да га више интересују практични у односу на теоријске проблеме. Признао је да тешко и са малодушношћу подноси неуспех, али је истакао спремност да се темељно и уз велике жртве посвети решавању проблема. На поједина питања није безусловно и једнострано одговарао, важан му је контекст у вези постављеног питања [5].

² Наведене ауторе, позивајући се на Милоша Р. Перовића спомиње Попадић Милан у чланку *Нови улепшани свет: социјалистички естетизам и архитектура, Зборник Матице српске за ликовне уметности, Матица српска, (250) 2010.*

Након завршетка студија са врло добрим успехом 1938. године запослио се у Београду у АД Силос. Амбиције Станка Мандића биле су знатно веће од посла архитекта у споменутом предузећу. Он је 1939/40. школске године добио државну стипендију за постдипломско школовање у Риму и Италији. Период од 1941. до 1942. године провео је у заробљеништву у Offenburgu, Немачка. Након отпуста из логора враћа се у Београд у коме живи и ради до своје смрти 1987. године.

3. ГРАДОВИ КАО ИТИНЕРЕРИ ЛИЧНЕ И ПРОФЕСИОНАЛНЕ БИОГРАФИЈЕ СТАНКА МАНДИЋА

Циљ нам је да у овом поглављу, поред фактографских чињеница, изнесемо и личан однос архитекта Станка Мандића према градовима и местима у којима је провео одређене периоде у свом животу. Крећући се од Призрена, преко Београда, Рима до Offenburga и на крају опет Београда, Станко Мандић је живео занимљив и компликован итинерер. На основу доступних архивских докумената трудили смо се да проникнемо у његову прошлост са оне стране личности где је становала архитектура и његов интиман, уметнички и стваралачки живот. Нјазначајнији период је везан за његову рану младост и Призрен. Призрен ће обележити његов морални, културни и обичајни хабитус.

Призрен, родни град

Мандић је о Призрену забележио да се у њему вековима ништа не мења, од начина говора до ношње и културе живљења [6]. Град је био резултат највиших тековина спонтаног, источњачког урбанизма за који је професор Крунић констатовао да: *има законитости планског распореда и директне свесне урбанистичке воље* [7].

Верујемо, уважавање суседа било је вољно и неопходно, поштовање топографије свесно, укрштања уских, калдрмисаних сокака формирала су низове јавних градских чворишта. Упркос изостанка регулационог плана, постојала је хармоничност у слици града коју су посебно одликовали акценти: куполе православних храмова и минарети муслиманских мошеја. Многбројни камени мостови били су део сценографије древног града³, чији су делови били расути у котлини реке Бистрице и

³ У средњевековној српској држави, овај стари византијски град, био је значајан трг са великом базиликом Богородице Љевишке, задужбине краља Милутина из 1306-1307. У близини града је подигнут манастир Св. Арханђела (1343-1352) чији је ктитор био цар Стефан Душан.

на падинама брда на чијем врху се уздиже средњовековна тврђава Каљаја.

Када описује трговачке куће у граду Мандић истиче да су грађене на основу принципа проистеклог из традиционалног језика градитељства егејске културе: са тремовима, доклатима, еркерима, четвороводним крововима, посебно обликованим димњацима, лепим улазним вратницама постављеним у високе беле зидове подигнуте око дворишта. Град је био грађен на основу варијације малог броја конструктивних и ликовних елемената израђених од неколико природних материјала: дрвета, камена, ћерпића, црепа. Такву слику сврсисходне једноставности и лепоте, која је била заоставштина касног 17, 18, и 19. века, касније су, како Мандић бележи, оптеретили импортованим и претенциозним иновацијама у грађењу кућа имућнијих власника које је карактерисало обиље „ин-плантационог барока у личној обради“ [8]. Призрен је познат и услед система канала у нижем, равничарском делу града, у блоку код Богородице Љевишке, који су чинили секундарну мрежу проистеклу из реке Рибнице. Каналима је спроведена вода кроз баште за потребе хигијене у домаћинствима.

Станко Мандић је описао Призрен речима: јединствена апотеоза води [8]. Поетизацију воде Призрена, посебно Поткаљаје, исказану речима „град који тече“, омогућио је интуитивнопографски распоред кућа чији волумени подсећају на беле камене кристале расуте по падинама попут водопада. Такав хармоничан однос између филозофије градоградитељства и природе био је и остао редак. На суптилан начин, живописну сценографију древног града, као и принципе конструисања зграда, Мандић је касније користио приликом израде пројеката. Њега је посебно интересовала ликовност, атмосфера и топлина амбијената који су стварали ту слику. Древност Призрена била је у распадању, услед времености и трошности материјала, али је за Мандића представљала позитивно искуство о сврсисходности усложњавања примарне паралелопипедне архитектонске форме: када и какви еркери, услед чега ирегуларности, како градити однос између природе и куће, значај пација, поуке о материјалима...

Београд између два светска рата

Везано за овај период немамо у архивама пуно података. Сведоци о сећањима везаним за то временско раздобље могли би бити Мандићеви пријатељи, рођаци, породица и колеге, али немамо забележена њихова сведочанства. Биографски подаци о том периоду су штурни: у периоду (1933-1938) студирао је на Универзитету а потом и остао

у Београду да ради као архитекта. Након отпуста из логора у периоду (1942-1945) Мандић је наставио да ради у АД Силос.

У београдској средини његов идентитет са призренским чаршијским животом, како је сведочио др Зоран Маневић [9], није се мењао. Био је традиционално-патријархално васпитан што је за београдску, монденску међуратну средину, био тек романтични одјек прохујалих времена. Његов раскорак са београдским стручним круговима обележио је и послератни период. Без обзира на велике радне способности и велики креативни потенцијал, у граду за који га везује највећи део живота најмање је реализовао.

Рим, Италија (1939-40)

Према подацима из дозволе боравка од 29.12.1939. године, [Soggiorno degli Stranieri in Italia],⁴ Станко Мандић је добио дозволу боравка у Риму ради студија са станом на адреси улица Панетерија [Via Panetteria 15]. која се укршта са улицом Тритоне, [Via del Tritone]. Улица Тритоне је значајна саобраћајна и пословна артерија Рима. Налази се у зони историјског центра града [Centro storico], у непосредној близини Фонтане ди Треви у делу римске метрополе где су лоцирани антички, ренесансни и барокни споменици архитектуре и уметности.

Током (1939-1940) школске године похађао је последипломске, специјалистичке студије из области Урбанистике, Сценографије и Рестаурације споменика [10]. О том периоду немамо детаљне писане информације. Без сумње, он је познавао италијански језик у тој мери да је предузео преводње сложеног текста историчара уметности Марангони Матеа [Marangoni Matteo] под насловом „Saper Vedere, come si guarda un opera di arte“.

Период проведен у Риму снажно је утицао на њега и његове касније ставове о архитектури и урбанизму. Мандић се истовремено сусрео са два Рима: оним познатим из историје архитектуре и уметности, који га је опчино раскошним палатама и јавним просторима, и другим који је нестрпљиво изграђиван, пре свега, објектима јавног, управног и државног карактера. Тих година, на пример, градио се и нови, велики, урбанистички изложбени комплекс ЕУР [Esposizione Universale Roma], читав низ зграда јавне и стамбене намене као и нови делови града.

Утисци из Рима, богатство планираних и спонтаних сценографија римских тргова, утицали су

⁴ Музеј науке и технике. Фонд Станко Мандић, документа.

својом лепотом, употребном вредношћу и историјском слојевитошћу на младог архитекта. Треба напоменути да је Станко Мандић поред Рима упознао и многе друге светске метрополе попут Париза, Москве и тако даље. Утиске је рационализовао проучавајући структуру и композицију архитектонско-урбанистичких ансамбала.

Станко Мандић је у хабилитационом раду 1959-60. критички описао чувене јавне просторе попут римског Кампидоља: тераса му се чинила насилно усађена у ткиво града. Слично, када опсервира просторне доживљаје париске авеније Јелисејских поља остаје под утиском монотоности тог потеза дугог два километра, јер је присутан само један акценат: Арк Тирјомф који услед тога губи на феномену појавности када му се приђе близу [11].

О пријатељствима са колегама у Риму мало је података. У заоставштини је пронађено писмо које му је 1952. године упутио римски колега, професор Данте Тасоти (Dante Tassoti). Писмо је било одговор на раније Мандићево јављање.⁵ Тасоти и Мандић су се упознали у Риму и касније се срели у Београду 1940. у време великог међународног конкурса за Београдску оперу на којем је Тасоти освојио прву награду. Поново су се званично срели приликом жирирања на конкурс за велику београдску оперу 1971. године⁶.

Offenburg, Немачка, пролегомена младог Мандића, логорски универзитет (17.04. 1941-04.06. 1942)

Током априлског рата 1941. Станко Мандић је био заробљен и депортован у немачки логор Offenburg. Био је уважен као интелектуалац и за предавања на логорском универзитету писао је стручне текстове о својим теоријским преокупацијама. Сачуван је и цртеж из логорског живота) и скица идејног решења основе виле у Београду за доктора М. Вучковића (слика 1).

У својој референц листи 1946. године он наводи и изложбу акварела, која је била организована у логору [12]. Услед болести, према Женевској конвенцији, пуштен је из заробљеништва у јулу 1942. године. До ослобођења радио је у АД Силос.

⁵ Музеј науке и технике, Београд. Фонд Станко Мандић: Писмо је писано у пријатељском тону, старом добром познанику. Из њега сазнајемо да су Тасоти и други Мандићев римски пријатељ Вањети постали професори на универзитету, те да су у послу преокупирани изградњом радничких кућа, односно, реконструкцијом ратом разорених градова.

⁶ Видети у: *Архитектура урбанизам* бр. 67, Београд.

Белешке за четири теме приређиване за логорска предавања у Офенбургу, на логорском универзитету, су значајни писани састави; настале су након периода студирања и нису оптерећене искуством праксе, могло би се рећи да су оне аутентичан резиме разних сазнања које изражавају његове ставове о различитим темама из теорије архитектуре.

На основу рукописа под насловом: „Интеграл урбанистике и проблем развоја градова блиске будућности“ (06.02.1942.) сазнајемо:

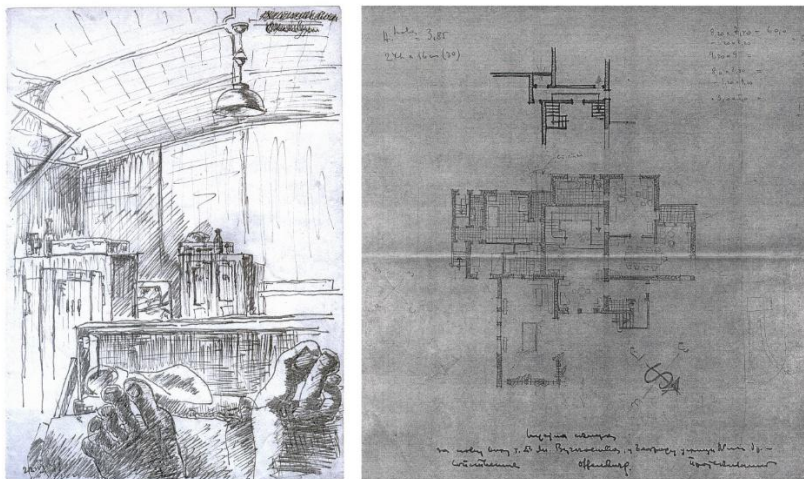
- да је познавао идеје Ле Корбизијеа и имао увид у његов спис „Озарени град“, [„Ville Radieuse“] који он преводи са „Прозрачан град“;
- да је оштро критиковао идеју таквог града на следећи начин:

„У осталом, читав град лежи у једном огромном парку из кога штрче по извесном реду постављене ћелије, тако да један поглед из птичијег лета, не пружа излгед мозаика, већ једне огромне пошумљене зоне, која као огромна плућа ове насеобине, дишу снагом и свежином, нападајући сунцем, светлошћу и ваздухом, живот који се у њој развија. То би био град будућности. Посматрајући га данас, из прилично далеке перспективе, чини нам се да је читава његова замисао помало фантастична и за наше навике и схватање живота – немогућа“ [13]. Поред овог предавања он је приредио и следећа: „Златни пресек“ (није прецизиран датум), „Барок“ (25.11.1941.), „О стиловима“ [14].

Мандић није био присталица академског инсистирања на примени непрекидне поделе по златном пресеку, сматрао је да је то штуро, чак и насилно свођење композиције и естетике на одређена неизбежна правила, али је познавао та правила и није се либио да геометријски идеализам понекад користи. Сличан став имао је и према стиловима у архитектури, сматрао их је превазиђеним. То је објашњавао кроз пример истог наливпера којим пишу ремек дела само надарени писци. Он је инсистирао на индивидуацији уз ослањање на истраживачки и научни рад. У вези барока, износи низ импресија о којима сажето износимо рецензију: премда се архитектура барока ослања на класичне елементе, поступци обликовања форме су потпуно нови: избегавање праве, наспрам које се поставља крива линија; или, обликовање простора не сенком, већ просторном дубином која је изражена у пластици као негативформа, као скулптура („уметност која рефлектује или упија светлост“); уочава да барок разлаже основу, да је унутрашњи простор интегратив форме у целини; истиче значај купола које су обележије барока. Уопште, сматра да барок уноси „интимност, да даје израз, присутност, блис-

кост и симпатије“, у један, од раније преузет, сурови класицистички концепт. Истиче и употребу јефтенијих материјала попут малтера наспрам ранијег камена. У белешкама логорских предавања он често реферише на друштвени и политички миље у којем се јављају барок или модернизам: Станко

Мандић је сагледавао архитектуру у контексту прилика у којима долази до нових концепата, што је значајно и важно, обзиром да се научна дисциплина Теорија архитектуре заснива на разумевање процеса који доводе до стваралачких револуција.

Слика 1 - Цртежи из логора (1941-42)

4. ПОСЛЕРАТНА ДЕЛАТНОСТ

По позиву архитекта Николе Добровића, Мандић је у периоду 1945-1955. био запослен у Министарству грађевина, односно Урбанистичком институту Србије. Био је ангажован на послератним плановима за изградњу и уређење Београда, Неготина, Бара, Сутомора.

Од 1953. године почиње његова индивидуална каријера. Те године добио је једнаковредну награду на позивном конкурс за изграђивање и уређење центра града Ужица. У Ужицу је у периоду (1959-1983) реализовао низ значајних пројеката битних за каријеру.

Од 1955. године започиње његова универзитетска каријера: биран је за асистента (1955), доцента прве класе (1960), ванредног професора (1964) и редовног (1970).

За постигнуте резултате у дидактици, друштвеном ангажовању, пројектантској пракси, био је награђиван значајним стручним и друштвеним признањима и наградама, издвајамо:

- Велика награда архитектуре (1983); Борбине савезна и републичка награда за архитектуру за 1971. годину за блок Златибор у Ужицу (1972);
- Октобарска награда града Београда (1969); награда Слободан Пенезић-Крцун у Титовом Ужицу (1969);
- Седмојулска награда (1961) након реализације Трга партизана у Ужицу.

Значајна је и његова делатност урбанисте и градитеља Призрена у којем је реализовао већи број зграда.⁷

Послератни Београд (1945-1987)

Станко Мандић је више од пола века (1933-1987) био настањен у Београду. Стицајем околности, по нашем мишљењу и на жалост, он није успео да реализује своје макро и микро урбанистичко архитектонске замисли везане за Београд. Као део тима који је учествовао у изради Генералног плана Београда из 1950.⁸

Био је упознат са комплексном проблематиком великог града за који се планирао и значајан пораст становништва и проширење територије, а пре свега изградња Новог Београда.

⁷ Делатност Станка Мандића у Призрену није предмет овога рада. Спомињемо да се нешто више информација може пронаћи у публикацији др Зорана Манаевића Мандић поводом доделе Велике награде архитектуре 1983. Поред тога у библиографској монографији *Између искорака и помирења*, Архитектура Станка Мандића приложене су и фотографије познатих и неких мање познатих његових реализација у том граду.

⁸ ГУП Београда (1945-1950) рађен је, према писању Оливера Минића, у тиму: директор Никола Добровић, помоћници Милош Сомборски и Драг. Јовановић, сарадници Рата Богојевић, Д. Маринковић, Н. Гавриловић, Ј. Јефтановић, Ружица Илић, В. Марковић, Ј. Кортус, С. Мандић, М. Мацура, Ј. Крунић, Б. Мирковић и Оливер Минић

У два дужа реферата „Организација и намена градске површине“ и „Структура региона Београда“ објављена 1951. он износи циљ Генералног плана Београда, затим низ анализа, статистичких података, процена о будућем развоју ужег и ширег градског подручија, такође и градског региона у целини, потом процену и методологију о решењу проблема становања, бави се и развојем и локацијама индустрије, слободних и пољопривредних површина, саобраћаја. Ужа градска територија обухватала би 8.150 ha и чинили би је постојећа насеља Стари град, Земун и Нови Београд. Изградња уже градске територије Београда (стари град) према визијама требало би да се спроводи без претераног расплињавања територије градског подручија уз повећање густина а тиме и спратности стамбених зграда. То би се спроводило интервенцијом у завршеним постојећим градским блоковима који су по типу затворени методом интерполација и супституција старог новим. Поред тога, пројектовала би се и нова насеља по типу полузатвореног блока и слободне изградње. Према плану за постизање пројектованих густина потребно је порушити 1.046.388 m² дотрајалог стамбеног фонда. Упоредо је планирана изградња 16.616.000 m² новог стамбеног фонда. Треба додати да је током ратних разарања уништено 1.403.000 m² стамбене површине. На ужој градској територији (21.2% од укупне градске територије) планирана је популација од 957.200 становника који би радом и становањем били везани за њу. На целој територији града предвиђен је укупан број становника од 1.222.890. становника. Предвиђене су густине од 450, 350, 200 и 60 становника по хектару на ужој градској територији. На 80% уже градске територије густина би претежно била 350 ст/ха. Циљ плана о што уједначенијим густинама би на тај начин био постигнут. Колико је план био далекосежан говори податак да је Београд 1950. имао 450.000 становника. У споменути рефератима посебно се критикује недостатак јавних зелених површина, паркова и отворених тргова, скверова, пјачета на ужој градској територији. Мандић је био уверен да је будућност Београда у његовом преображавању у истински социјалистички град [15], [16].

Предње изнете чињенице и подаци треба да скрену пажњу на касније пројектантске активности Станка Мандића који је своја решења управљао према будућности београдске метрополе. Струци су познати његови пројекти или скице за уређење Теразијске терасе (1950), Трга Димитрија Туцовића (1950), Трга Маркса и Енгелса (1976), урбанистичко-архитектонско решење блока у Немањиној улици (1954), Регулациони план Новог Бео-

града (1954)... Споменути пројекти за Београд део су комплексних урбанистичких и естетских визија о реорганизацији ужег градске територије Београда (8150 ha) и београдског центра. На основу доступних докумената из часописа и личне архиве професора Станка Мандића приказаћемо неке од споменутих пројеката чиме желимо да илуструјемо стално присутну и рационалност и храброст и инвентивност у његовом стваралаштву.

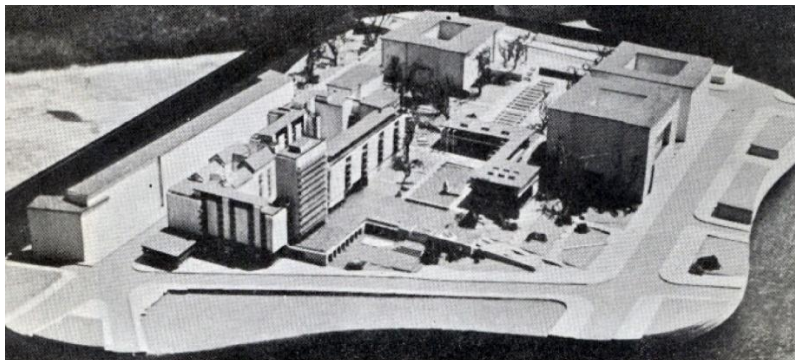
Блок у Немањиној улици у Београду: Леон Кабиљо, Богдан Игњатовић, Станко Мандић

Обимна реконструкција у репрезентативном делу града обухватала је блок између улица Кнеза Милоша, Немањине, Балканске и улице Адмирала Гепрата. На том потезу дуж улице Кнеза Милоша и Немањине су три велике кубичне масе зграда у којима је смештена републичка администрација (зграда владе), судство и министарство финансија. Према улици Адмирала Гепрата је Амам кнеза Милоша. Предложено архитектонско-урбанистичко решење предвиђало је изградњу новог блока мешовите намене који је обухватао угао између улица Балканске и Адмирала Гепрата. Станко Мандић је приступио решавању задатка сагледавајући композиционо решење целине, при чему је посебну пажњу посветио пројектовању велике слободне површине унутар блока. Задатак је био инспиративан али и сложен. Требало је савладати висинску разлика од 17 метара између улица Кнеза Милоша и Балканске. Поред тога, требало је остварити просторну целину високих естетских и употребних квалитета: то је био простор у репрезентативном делу града. Мандић је желео да се та централна површине прожме са структуром тога дела града. Сустрет са предметним простором покренули су код Станка Мандића низ теоријских размишљања и анализа. Он је уочио ослоне осовине композиције. Лонгитудиналну која полази од улице Кнеза Милоша, између маса зграда владе и министарства финансија, и завршава се у Балканској улици. Трансверзалну, која повезује улице Генерала Жданова и Хајдук Вељков венац. Ова друга осовина фланкирала је угао палате суда. Тај моменат диктирао је поделу блока на две подцелине: горњи део према улици Кнеза Милоша и доњи према Балканској. Прелом та два дела терена и у смислу морфологије терена и у смислу уочених осовина које су се наметале у простору, произвело је разрешење комплексног проблема композиције. Пешачки токови током трансверзале иницирали су темељну разраду партерене архитектуре али и пројектовање градске галерије. Тако је неартикулисани простор блока добио свој садржај. Формирана је градска оаза богата догађајима, платоима, степе ништима,

рампама, зеленилом, пешачким стазама, зеленим и воденим површинама. Главни мотив композиције је централни плато украшен спомеником. Са платоа се на све стране развијају серије просторних подцелина, продора, пјачета, степеништа, рампи.

Простори се међу собом преплићу али су прецизно дефинисани у партерној обради и нивелетима. У резултату, тај део Београда добио је жиж-

ну тачку која се може мерити са решењима у светским метрополама. Из улице Кнеза Милоша је главна „капија“ од које води проспект ка галерији. Испред галерије је широки плато према Амаму кнеза Милоша. Тај део простора је уређен у складу са класицистичком архитектуром палата које је окружују: строго геометријски са променадом у осовини и симетричном композицијом партера [17].

Слика 2 - Макета блока у Београду између улица Немањине, Балканске и Кнеза Милоша, (1955)

Простор око главног платоа са северне стране уоквирен је прочељем стамбене зграде. (слика 2). Архитектура зграде је у духу периода, који је у домаћој критичкој литератури препознат као со-

цијалистички естетизам. Одликује је једноставна рафинираност. Професор Бранислав Миленковић сматрао је то прочеље за једним од најлепших у послератној изградњи [18] (слика 3).

Слика 3 - Прочеље реализованог блока мешовите намене, изглед према парку

Током касније реализације урбанистичко-архитектонско решење претрпело је измене у урбанистичкој позицији дуж Балканске улице. Критички осврт приложио је професор Бранислав Миленковић осматрајући позитивне и негативне стране реализованог дела комплекса блока (слика 4). Он је као позитивне особине истакао његову хоризонталну разуђеност која је произвела занимљиве перспективе у део града који је грађен принципом чврсте и досадне блоковске регулације. Посебно је истакао вредност ритмизираних тестерасте изградње од угла Балканске улице. Међутим, Миленковић као мање успешан оцењује вертикални ри-

там пословне куле. Стога односи вертикалних и хоризонталних маса нису доведени до „пуне звучности“. Замерке износи и у погледу организације станова које су остале привржене концепцији са стамбеном кухињом и две веће собе. Такво решење станова, по његовом мишљењу, није било довољно рационално. Професор Миленковић то образлаже чињеницом да је квадратура била релативно велика, али примењен концепт организације стана је превелик за три особе али и неподесни за четири [18].

До данас, простор на којем би требало да видимо раскошни трг са рампама, терасама, фонтанама,

базенима, планираним зеленилом, широким степе- ништима и низом услужних простора и даље је не- уређен. Архитектонско-урбанистичко решење при- казано на макети, као и архитектура зграда мешо- вите намене су од значаја за каснији пројекат Трга партизана у Ужицу. На основу ауторових истра-

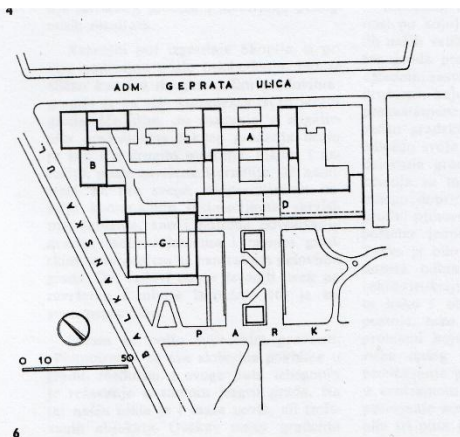
Слика 4 - Реализација блока мешовите намене у Балканској према измењеном ситуационом решењу.

Предлог концепције новог регулационог плана Новог Београда

Предлог изградње Новог Београда приказује га као смелог визионара. Град је требало подићи на поплавном тлу између две велике реке, Дунава и Саве. Основни проблем пројектовања и изградње новог града представљало је решење насипања терена и заштита од изливања река. Станко Мандић је 1955. године објавио текст у којем је изнео футуристичку и смелу идеју према којој би се Нови Београд градио као низ саобраћајно и функцио- нално повезаних стамбених оаза истакнутих на високим котама терена, док би се између њих пру- жало пространство зеленила у којем би биле сакри- вене магистралне саобраћајнице. У најнижим депресијама, током високих вода, формирали би се канали који би до извесних кота били испуњени водом. Услед оваквог концепта његов пројекат су поредили са Венецијом.

Мандић је одбацио раније планове за регу- лацију река, формирање вештачког језера и насипање целокупне површине Бежанијског поља за које је била предвиђена изградња у систему слободних блокова висине 4 етажне. Мандић је такав концепт, услед монотоности, већ раније оштро критиковао. Таква изградња би покрила целу по-

живања величина доњег дела партерне архитекту- ре са централним тргом и спомеником је при- ближних димензија и површине као и Трг партизана у Ужицу.⁹ Затим, у концепцији пластике простора учачамо однос ниског блока према вер- тикали куле.

вршину новог града, 560.000 хектара, и обезбедила станове за 112.000 људи са просечном густином од 200 становника по хектару. Станко Мандић се определио за изградњу високих објеката груписаних на једанаест пунктова; на сваком пункту би биле изграђене четири двадесетоспратне куле. То би омогућило довољно станова за 10.000 стано вника у свакој групацији, односно, укупно за 112.000 становника, при чему би се вишеструко редуковала насипања терена. Тиме би се достигале неверо- ватне густине од око 1.500 становника по хектару, али је Мандић шпекулисао и са свим осталим површинама које припадају становању.

Он је Нови Београд планирао као јединствени функционалнопластични систем за који не би важиле уобичајене процедуре: могло би се то назвати тродимензионално пројектовање јер се располаже динамиком читаве територије уклучу- јући и ментални доживљај припадјућег простора: „теоретски појам о вредности густине становања- добија посебан од нос и дефиницију, која се не може поредити са елементима уобичајених факора

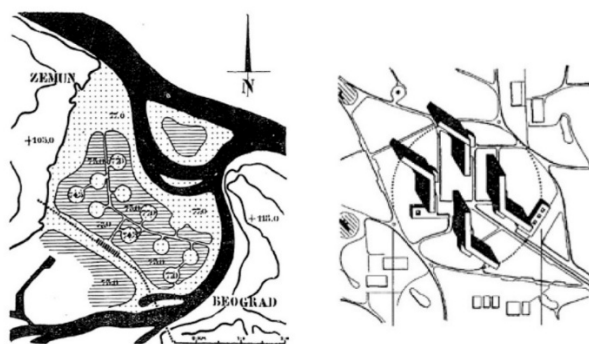
⁹Тврдња је на основу мерења с помоћу размер- ника са ситуационих планова блока у чланцима Ста- нка Мандића и Бранислава Миленковића. Ужички трг је димензија 80/100 метара.

густина, будући да корисној изграђеној средини припадају и ови простори, слободни и неизграђени, који примењено физички и програмски, припадају локализованој стамбеној изградњи” [19]. Мандић је разматрао и положај културних институција, снабдевања и друго. Његов зонинг је спроведен симултано, вертикално и хоризонтално, па су на најнижим котама градско зеленило, паркови, рекреација, на највишим котама групације стамбених солитера, а између њих градски магистрални саобраћај. Породично становање пласиро је према старом Земуну и уз Тошин бунар. Како закључује др Љиљана Благојевић године 1955. Станко Мандић прелази на Универзитет и тиме је престао његов непосредни утицај на даљој разради концепције коју је предложио и од које је врло мало остало у изворном облику [20]. Према Мандићевој рачуници за насипање 11 стамбених група било би потребно $3.080.000 \text{ m}^3$ а за остала издизања тла још $4.830.000 \text{ m}^3$, затим, потребна површина терена за једну групацију облакодера била би једнака површини круга пречника 150 метара, односно 7 хектара. За свих 11 групација 77 хектара. Супротно од тога, конвенционално је предложено да се цела површина предвиђена за изградњу будућег града насипе до исте висине на коту 77 м. То би износило

$22.400.000 \text{ m}^3$ насипа. Према Мандићевом предлогу количина насипа би била $7.910.000 \text{ m}^3$ што је 2,8 пута мање [19].

Визија модерног града Станка Мандића била је истовремено и блиска и потпуно опортунa концептима Озареног града Ле Корбизијеа. Слично идеји Ле Корбизијеа и у његовом плану су високи и самостални објекти окружени зеленилом а стамбене колоније међусобно добро повезане градским брзим магистралама. За разлику од правилне правоугаоне матрице корбизијанских блокова, Мандић предлаже, предње описано, решење које је проистекло из специфичности услова за изградњу Новог Београда¹⁰.

Богуновић је о овом изузетном планерском догађају написао следеће: „Замишљајући и предлажући на тај начин, рађање савременог вртног, валовитог града пуног увала, брежуљака и водених огледала, новобеоградски „Амстердам“ или „Венецију“, само је на тренутак скренуло пажњу хидрофобичне и у својој бити одвећ запарложене и индолентне јавности, неспремне да одговори на јединствену уметничку визију надахнуту ванредним геоморфолошким могућностима Новог Београда“ [21] (слика 5).

Слика 5 - Мандићев предлог регулације Новог Београда из (1955).

Пројекат преуређења Трга Маркса и Енгелса

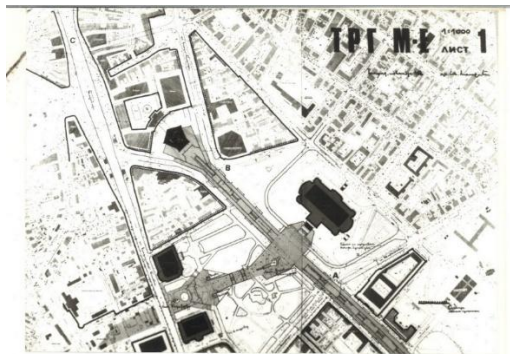
Поред плана за Нови Београд, Мандић је исказао своју оригиналност у концепту пројекта за преуређење Трга Маркса и Енгелса (новембар) 1976 године. Пројекте су, на основу позива, доставили следећи архитекти: Богдан Богдановић и Сима Миљковић, Угљеша Богуновић, Влада Ивковић, Урош Мартиновић, Хранислав Стојановић, Милица Штерић.

Иницијатива за расписивање позивног позивног конкурса потекла је од архитектке Леона Кабиља који је у то време био на високом положају заступника градског секретаријата за урбанизам и заштиту животне средине. На основу жирирања изведен је закључак да је потребно препоручити за

даљу разраду решење архитекта Уроша Мартиновића. Тим Бироа за градско зеленило на челу са Живорадом Петровићем разрадио је идејни пројекат уз консултације са Урошем Мартиновићем [22]. Решење Станка Мандића за преуређење је подразумевало реконструкцију саобраћаја у политичком центру Београда. Предложио је да се гребен, на којем су најзначајније репрезентативне зграде:

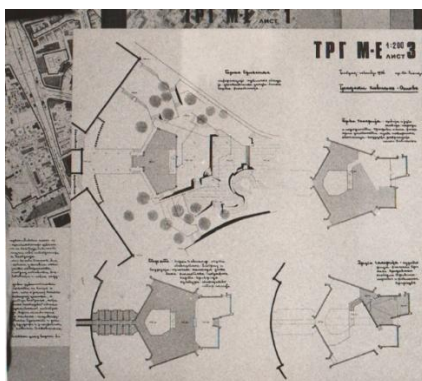
¹⁰ Пројекат за Нови Београд је скренуо пажњу међународне стручне јавности. О томе сведочи позив Ливерпулске политехнике упућен Станку Мандићу. Он је 1954. године отпутовао у Уједињено Краљевство и одржао презентацију свога пројекта за Нови Београд на позив Универзитета у Ливерпулу

две, раније краљевске палате, зграда Народне скупштине, конкавна палата зграде синдиката испред које и јесте Трг Маркса и Енгелса, затим и велике зелене површине Пионирског парка (ранија дворска башта) и парка око Народне Скупштине, повежу у јединствену широку пешачку зону током које би се смењивали амбијенти пјачета, тргова, зеленила. У том простору били би смештени споменици Вуку Караџићу, Његошу, Карађорђу, Споменик партизанима. Са тако остварене зоне повезаних јавних тргова и паркова отварају би се визуелни и ваздушни продори у осовини Народна скупштина - дворски парк према савској падини и, у даљини, Новом Београду. Само један сегмент овог великог подухвата је уређење Трга Маркса и Енгелса на којем он предвиђа изградњу градског информационог центра. Да би се све извело како је замишљено, предвиђена је радикална реконструкција аутомобилског саобраћаја са три подземна укрштаја А, В и С (слика 6).

Слика 6 - Шири урбанистички и комунални контекст реконструкције Трга Маркса и Енгелса. У Београду (1976)

Подземна лонгитудинала почињала би испод окретнице трамваја на Ташмајдану [23]. Колико је Мандићево решење саобраћаја било радикално и тешко изводиво, толико је његово решење партерне архитектуре испред Градског информативног центра било суптилно (слика 7).

Слика 7 - Планови Градског павиљона на Тргу Маркса и Енгелса

Не треба сметнути с ума његов предан рад на генералном плану Београда у периоду (1945-1950) па је овако обимна интервенција у центру града последица свих ранијих разматрања о начину како да се београдска затечена урбанистичко-комунална конфузија приближи лику светских метропола.

Виђење Мандићевог синтетичког приступа као културолошког чина додатно подцртава значај Мандићевих преокупација везаних за превредновање лика Београда у будућности [24]. У ранијем периоду Станко Мандић је износио и предлоге за Трг Славија (Димитрија Туцовића) и Теразијску терасу.¹¹

Поред тога споменули смо и блок у Немањиној. Задатак преобликовања Трга Маркса и Енгелса за њега је био неодовојив од свих ранијих настојања да се реше кључна чворишта у центру Београда. Сам је забележио: „ако се прихвати овај прави урбанистички изазов, онда се мора размишљати не више о самом Тргу Маркса и Енгелса, него о једној комплетној садржинској просторној целини, о једној новој композицији центра Београда, која би довела до радикалне измене постојећег стања“ [23].

У даљем тексту писаном као образложење уз овај пројекат, сматрамо да је и следећа цитирана реченица суштинске важности: „Београд би добио адекватан лик наше генерације, израз њеног духа и њене цивилизацијске визије“ [23].

Мандић је пројекат радио неколико година пред пензионисање и сматрао је да је генерација великих градитеља Србије и Југославије, којој је припадао, остала недоречена: осујећени су многи планови, напуштени и деструктурирани многи пројекти али је веровао да би овакав снажан потез реконструкције главног града оправдао сав раније уложени труд.

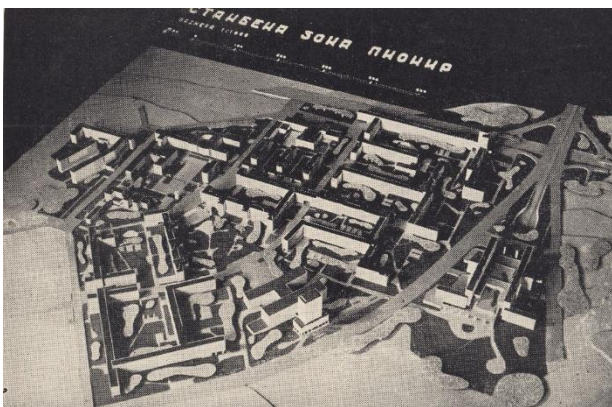
Студија за стамбени комплекс Пионир 1948.

Станко Мандић, поред наведених, урадио је низ других пројеката за Београд. Многи нису реализовани, а о неким реализацијама немамо ближе локацијске и пројектне идентификације. Спомињемо: реализовано Стамбено насеље Бањица пројетовано 1951, делимично реализовано Индустриско насеље у Панчевачком риту (1948-49), реализована Дипломатска колонија у Београду (око 1955)... Пажњу нам скреће Студија за стамбени комплекс Пионир 1948. године. Потребно је напоменути да је за период (1947-1951) године јасно утврђен Петогодишњи план развоја Београда.

¹¹ Видети у: *Урбанизам Београда*, бр. 66-67, (1982), стр. 194 и 202

План је био опсежан али и прецизан у циљевима. Проблематика становања и комунално сређивање имали су приоритет. Развој нових насеља као подцелина града предвиђао је низ пратећих функција попут културе, спорта, школовања. Урбанистички концепти пратили су савремена научна достигнућа из којих су проистицали еколошки, социолошки и медицински параметри.

Начин изградње се типизирао и колико је тада било могуће индустријализовао. Такав приступ је доводио и до шематских решења [26]. Ако обратити пажњу на фотографију макете насеља Пионир уочићемо да је Станко Мандић волуменима стамбених блокова успоставио реструктурирану матрицу традиционалног урбанизма. У плану се јасно види присуство улице, градског блока, градског парка, а у симболичком смислу комплекс има и капију града која је, инверзно у односу на традицију, постављена у средиште комплекса уместо на његовом ободу. Јасно се разликује стамбена од архитектуре јавних намена; све је повезано слободним формама зелених острва траве, високог и ниског растиња. Овакав приступ је далеко од шематизма који је у то време почео да доминира и код нас и у свету. Код Станка Мандића увек је снажно истакнут сензибилитет према градским формама и симболима (слика 8).

Слика 8 - Студија за стамбени комплекс Пионир 1948

5. ЗАКЉУЧАК

Покојни професор Станко Мандић је стрпљиво, упорно, улажући велики рад и труд градио своју каријеру. Код себе је у младости препознао таленте за уметност и љубав према феномену града, посебно феномену јавних простора и воде. Осетио је да је архитектура позив коме припада. Успешно и актуелно је писао о струци у низу својих радова. Као стваралац и као стручни писац, био је поетичан, што видимо из неких његових текстова посебно када описује Призрен. Међутим, његови текстови су врло прецизни када говори о

конкретним задацима архитектуре и урбанизма. Неговао је радознали дух који се супротставља безрезервним дивљењима чак и када се опсервирају дела највећих уметника попут Микеланђеловог пројекта за римски Кампидољо (Capitolino, Campidoglio). Сматрао је да архитектура града садржајем и формом треба да изрази целовитост једне чврсте планске идеје која у својој основи у великој мери носи естетску компоненту. Сагледавање града као осмишљене целине односило се како на његову форму, пластику, тако и на функцију али и историју и традицију. У првим деценијама социјалистичког развитка земље, а то је период његове разноврсне и живе делатности, није постојало много простора за преиспитивања морфолошке комплексности проблема реконструкције града. Међутим, у његовом урбанистичком стваралаштву лако ћемо приметити приврженост урбаним формама и традицији планирања. То се огледа у непрекинутим токовима повезаних простора у миље који није настао као понављање једног истог блока у неком ортогоналном систему и на тај начин „довршен“ већ врло богат и развојно отворен. Такав приступ лако се може уочити и у генералном плану Неготина.

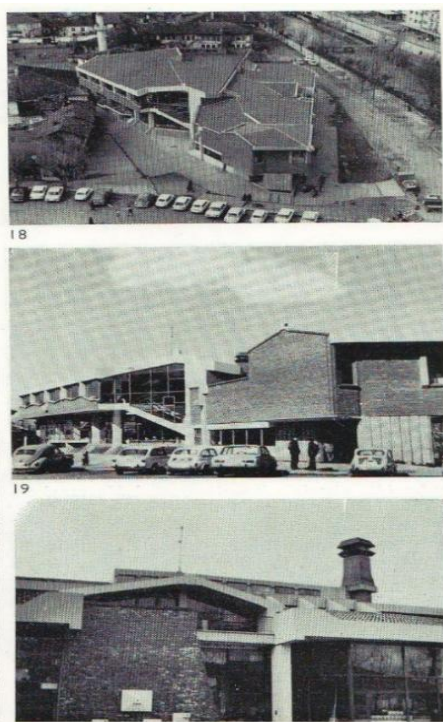
У тексту о Неготину Мандић се осврће на будућност наших градова констатујући да они нису пренасељени, у болесној старости, верујући да ће савремене урбанистичке теорије бити својеврстан еликсир младости. О таквом оптимизму може се критички полемисати, али, без сумње постојала је општа мобилност друштва усмерена ка стварању нове реалности [26]. Веровао је у могућност тотално осмишљене композиције урбаног простора као и у темељне реконструкције оних сегмената града који нису могли да опстану у новим условима живота.

Као уметник неговао је поетичан приступ те су његове форме увек прожете ликовним стваралаштвом кроз боје, украсе, детаље. Веровао је да архитектура треба да оплемени живот колико својом функционалном логиком толико и ликовним изразом где су материјали, слободни простори и зеленило градивни елементи ликовне културе, форме и простора града.

У околностима социјалистичке идеје о урбанизацији трудио се да такав сензибилитет угради у своја решења. Могуће да су га савременици услед таквих његових особина сматрали романтичарем а неки повезивали са културним тековинама Момира Коруновића. Његова градитељска делатност везана за Београд више је видљива кроз опсежне и темељне разраде идејних концепција него кроз изграђене целине. Желимо да напоменемо да се као

стваралац највише изразио у пројектима за (Титово) Ужице и Призрен.

О његовој делатности у Ужицу дат је темељан фактографски и критички приказ у докторској дисертацији аутора овог рада (Дејан Миливојевић). Наслов докторске дисертације је *Процеси планирања, пројектовања и градње урбане целине Трга партизана у Ужицу*. У Призрену је реализовао више стамбених и пословних зграда.

Слика 9 - Робна кућа у Призрену

Као најзначајнија дела у Призрену издвајамо архитектонско-урбанистички пројекат реконструкције центра града (слика 9) и реализацију робне куће чија је посебност, поред архитектуре високих вредности, и поток који је кроз њу протицао (слика 10).

Слика 10 - Макета пројекта за реконструкцију центра Призрена

Овај рад аутор посвећује 110-ој годишњици од рођења покојног професора Станка Мандића.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Perović R. Miloš. *Srpska arhitektura XX veka*, Arhitektonski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd, 2003.
- [2] Krstić B, ur. *Atinska povelja i misao arhitekata i urbanista FNRJ 1950-ih*. Beograd: Biblioteka Branislava Krstića i Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2014.
- [3] Попадих М, Нови улепшани свет: социјалистички естетизам и архитектура, *Zbornik Matice srpske za likovne umetnosti, Matica srpska*, 38, Novi Sad (247-260), 2010.
- [4] Бркић А, *Знакови у камену*; Српска модерна архитектура (1930-1980), Савез архитеката Србије, Београд, 1992.
- [5] Mandić S, *Informativni list o izboru struke* Manuskript. Fond Stanka Mandića. Beograd: Muzej nauke i tehnike, 1933.
- [6] *Mandić, Stanko. *Prizren, studija za generalni plan* Manuskript, ne paginirano. Fond Stanka Mandića. Beograd: Muzej nauke i tehnike, 1962.
- [7] Krunić J, Arhitektonsko nasleđe i proces stvaranja arhitektonskog izraza, u: Krstić, B. ur. *Atinska povelja i misao arhitekata i urbanista FNRJ 1950-ih*. Beograd: Biblioteka Branislava Krstića i Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, 156-172, 2014.
- [8] *Mandić S, Prizren – ovovremenost i nasleđe, u: *Zbornik 7. Savetovanja konzervatora Jugoslavije*, Beograd, 77-100, 1967.
- [9] *Manević Z, *Velika nagrada arhitekture MANDIĆ*. Beograd: Savez arhitekata Srbije, 1983.
- [10] Mandić S, *Kratak opis života*, 26.10.1946. Manuskript. Fond Stanka Mandića. Beograd: Muzej nauke i tehnike, 1946.
- [11]* Mandić S, *Gradski Trg u Titovom Užicu, funkcija i kompozicija arhitekture prostora: rasmatranja, paralele, ogledi*. Habilitacioni rad. Beograd: Arhitektonski fakultet, 1960.
- [12]Mandić, Stanko. *Kratak opis života* (1946). Manuskript, ne paginirano. Fond Stanka Mandića. Beograd: Muzej nauke i tehnike.
- [13]Mandić S, *Integral urbanistike i problem razvoja gradova bliske budućnosti*. Rukopis, naliv pero. Fond Stanka Mandića. Beograd: Muzej nauke i tehnike, 1942.
- [14]Mandić S, *Zlatni presek* (nije preciziran datum), *Barok* (25.11.1941.), *O stilovima*, rukopis. Rukopis, naliv pero. Fond Stanka Mandića. Beograd: Muzej nauke i tehnike, 1941.
- [15]* Мандић С, Организација и намена површине градске територије, *Урбанизам – архитектура*, Београд, 71-86, 1951.

- [16]* Мандић С, Структура региона Београда, *Урбанизам – архитектура*, Београд, 61-70, 1951.
- [17]* Мандић С, Реконструкција једног блока у Београду, *Преглед архитектуре* 2, Београд, 40-41, 1954.
- [18] Milenković B, Jedan nezavršeni blok, *Arhitektura urbanizam* br.3, Beograd (12-15), 1960.
- [19]* Мандић С, Нови Београд-о концепцији новог регулационог плана, *Преглед архитектуре*, Београд, 102-109, 1955.
- [20] Blagojević Lj, *Novi Beograd-osporeni modernizam*, Beograd, Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Beograda, 2007.
- [21] Bogunović S, *Mandić Stanko u Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka*, Beogradska knjiga, Beograd, 941-943, 2005.
- [22] Miličević O, Privremeno uređenje Trga Marksa i Engelsa, *Urbanizam Beograda* god. 9, 44-45, Beograd, 70-74, 1977.
- [23] Mandić S, *Uz konkursni projekat za uređenje Trga Marksa i Engelsa*, Manuskript, Fond Stanka Mandića. Beograd: Muzej nauke i tehnike, 1976.
- [24] Ciganović A. Stevanović V. Teorijski modaliteti arhitektonske komunikativnosti. *Arhitektura i urbanizam*, 58, Beograd, 5-20, DOI: <https://doi.org/10.5937/a-u0-49478>, 2024.
- [25] Максимовић Б, *Развој градитељства, од старог века до садашњости*, Научна књига Београд, 1948.
- [26]* Мандић С, Неготин, у *Градови и насеља у Србији*, ур. Михаило Митровић, Урбанистички завод НР Србије, Научна књига, Београд, 47-55, 1953.
- *напомена: текстови означени звездицом верно оригиналу су штампани у публикацији- библиографском зборнику *Између искорака и помирења, архитектура Станка Мандића*, ур. Д. Миливојевић, Графичар, Ужице, 2014.

ИЗВОРИ ИЛУСТРАЦИЈА / SOURCES OF ILLUSTRATIONS

Слике 1, 6, 7, 10 *Заоставитина Станко Мандића*, Београд: Музеј науке и технике.

Слике 2 *Преглед архитектуре* бр. 2, (1955), Београд: 40-41.

Слике 3, 4 *Архитектура урбанизам*, бр.3, (1960), Београд: 12-15.

Слика 5 *Преглед архитектуре*, бр.4-5, (1955), Београд: 40-41.

Слика 8 Максимовић Бранко (1948) *Развој градитељства од старог века до садашњости*; научна књига, Београд:246/253.

Слика 9 *Архитектура урбанизам* 64-65, (118-123) 1971. Bekim Fekmiu,

SUMMARY

THE LIFE OF PROFESSOR STANKO MANDIĆ (1915–1987) AND HIS SIGNIFICANT PROJECTS FOR BELGRADE

Architect Stanko Mandić (Prizren, 1915 – Belgrade, 1987) was active from 1938 to 1986 and was a significant and original creator of his era. His life path was marked by fascinating events, such as his postgraduate studies in Rome (1939–1940) and his time in captivity in Offenburg (1941–1942). His encounter with Rome undoubtedly left a lasting impact on his later professional career. His stay in Offenburg and the lectures he delivered at the camp university were of particular importance. By reading the preserved notes from these lectures, we gain insight into the breadth of his education and his views on the history of architecture and modern architecture. He spent his career in Belgrade, initially working as an urban planner and architect (1945–1955)—two disciplines he never separated in practice—before becoming a university professor, progressing through all academic ranks. Mandić was engaged in architecturally and urbanistically complex, large-scale projects, some of which were fully realized, some partially, while the majority remained at the level of urban planning studies. This paper aims to highlight his visionary and bold projects for Belgrade, the city where he spent most of his life but where, paradoxically, he realized the fewest of his works. In conclusion, architect Stanko Mandić firmly believed in the potential of social consciousness and in the decisive role of architecture and urban planning in the reconstruction and development of cities in Yugoslavia and Serbia.

Key Words: Stanko Mandić, urban reconstruction, public spaces, Belgrade, New Belgrade